

09 00 03 ИСТОРИЯ ФИЛОСОФИИ
09 00 03 HISTORY OF PHILOSOPHY

УДК 1(091)+13.3(5783)
ББК 87.3+87.3(03)

**ҲАСТИИ ТАБИИИ ИНСОН ВА
ТАНОСУБИ ҶИСМУ ҶОН ДАР
«МАСНАВИИ МАЪНАВӢ»-И
ҶАЛОЛУДДИНИ РУМӢ**

Асомуддинзода Тоҷиддин,
ректори Донишқадаи исломии
Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам-
Нуъмон ибни Собит
(Тоҷикистон, Душанбе)

**ПРИРОДНОЕ БЫТИЕ И СООТНОШЕНИЕ
ТЕЛА И ДУШИ ЧЕЛОВЕКА В
“МАСНАВИИ МАЪНАВИ”
ДЖАЛОЛУДДИНА РУМИ**

Асомуддинзода Тоджиддин,
ректор Таджикского исламского
института имени Имома Аъзама-
Нуъмона ибн Собита
(Таджикистан, Душанбе)

**NATURAL EXISTENCE AND
CORRELATION OF BODY AND SOUL OF A
HUMAN BEING IN «MASNAVII MA`NAVI»
(THE POEM ABOUT THE CONCEALED
SENSE) BY JALOLIDDIN RUMI**

Asomuddinzoada Tojiddin,
President of the Tajik Islamic
Institute named after
Imam Azam-Nu`mon ibn Sobit
E-MAIL: saidhesam@mail.ru

Калидвожаҳо: ҳастӣ, табиат, ҷисм, инсон, фалсафа, материя, рӯҳ, маърифат,
Маснавиӣ маънавӣ, Ҷалолуддини Румӣ

Масъалаи таносуби ҳастии табиӣ ва моҳияти ҷисму ҷони инсон аз мавзӯҳои хеле қадимаи фалсафӣ буда, дар тӯли таърих файласуфон оид ба ин масъала дидгоҳҳои худро ба таври мухталиф баён кардаанд. Дар фалсафаи Ғарб аз Юнони бостон то ба имрӯз ин масъала матраҳ будаву ҳаст ва то ба ҳол майдони баҳс ва иброи андешаҳои гуногун дар ин мавзӯи идома дорад.

Масъалаи мазкур таваҷҷӯҳи шоир ва мутафаккири бузурги тоҷик Ҷалолуддини Румиро низ ба худ ҷалб кардааст ва ӯ дар ин бобат дар «Маснавиӣ маънавӣ» андешаҳои ҷолибе баён кардааст. Муаллифи мақола зимни тадқиқи андешаҳои ин мутафаккир муайян кардааст, ки ӯ аз андешаҳои мутафаккирони Юнони Қадим ва Шарқ доир ба ҳастии табиӣ инсон ва моҳияти таносуби ҷисму ҷон чун унсурҳои муҳими ҳастии инсон огоҳии комил доштааст. Дар заминаи ин огоҳӣ ӯ тавонистааст, ки ба таҳлили ин унсурҳо бипардозад ва дар ҳалли он андешаи худро баён намояд.

Ключевые слова: бытие, природа, тело, человек, философия, материя, душа, познание,
“Маснавиӣ маънавӣ”, Джалолуддин Руми

Фундаментальной теоретической проблемой суфизма является учение о соотношении души и тела, духовного и животного начала в человеке, между которыми идет

постоянная борьба. Статья посвящена анализу данной проблемы в философском учении Джалалуддина Руми на основе его поэмы «Маснави ма`нави» («Поэма о скрытом смысле»). Утверждается, что Руми на основе глубокого анализа учений древнегреческих и восточных мыслителей о противоречивости тела и души переходит к признанию противоречивости самой действительности. Для подтверждения своего учения о восхождении человека по пути слияния с мировой душой Руми опирается на учение Корана. По мнению автора, Руми считает человека духовным правителем бытия и призывает его к созидательности и духовному поиску.

Key words: existence, nature, body, human being, existence, philosophy, matter, soul, cognition, Masnavii Ma`navi, Jaloliddin Rumi

The fundamental theoretical problem of Sufism is a tenet concerned with correlation of soul and body, spiritual inception of human-being and animal between whom a constant struggle never ceases. The article dwells on the analysis of the problem in view beset with Jaloliddin Rumi's philosophical tenet on the basis of his poem entitled «Masnavii Ma`navi» (The Poem about the Concealed Sense). It is confirmed that Rumi designing on the premise of profound studies dealing with the tenet of both ancient Greeks and western thinkers connected with the contradiction between body and soul comes to the recognition of the contradiction of reality itself. Rumi proceeds from Koran's tenet for confirming his thesis in reference to man's ascent on the way of confluence with the world soul. In conformity with the author's opinion Rumi considers human-being as a spiritual existence governor and invokes him to the creativity and spiritual quest

Масъалаи таносуби ҳастии табиӣ ва моҳияти ҷисму ҷони инсон аз мавзӯҳои хеле қадимаи фалсафӣ буда, дар тӯли таърих файласуфон оид ба ин масъала дидгоҳҳои худро ба таври мухталиф баён кардаанд. Дар фалсафаи Ғарб аз Юнони бостон то ба имрӯз ин масъала матраҳ будаву ҳаст ва то ба ҳол майдони баҳс ва ибрази андешаҳои гуногун дар ин мавзӯи идома дорад. Муҳаммадалӣ Фуруғӣ ин баҳсхоро таҳлил карда ба натиҷае расидааст, ки Афлотун инсонро аслитарин мавҷуди олам медонад ва таъкид мекунад, ки ҳақиқати инсон рӯҳи он аст, ки дар зиндони тан гирифта шудааст. Ҷисми инсон аз назари ин файласуф се қисм аст, ки дар ҳар кадом яке аз ҷанбаҳои нафс (рӯҳ) қарор гирифтааст: сар – қароргоҳи ақл аст, қафаси сина – қароргоҳи отифаҳову ҳиммату ирода ва шикам – қароргоҳи шахват аст. Аз назари Афлотун рӯҳи инсон мавҷуди абадӣ аст ва баъд аз марги бадан боқӣ мемонад [9, 33]. Аммо Арасту бо таъбири модда ва сурат ба масъалаи рӯҳу бадан ворид мешавад. Ё бар хилофи устодаш рӯҳро мустақил аз бадан намедонад ва меӯяд рӯҳ бо марги бадан аз байн меравад. Аммо ба ақидаи Арасту инсон ақли фаъоле дорад, ки аз модда бениёз аст ва аз олами малакут аст ва баъд аз марги бадан ба ҳамон олам баргашта боқӣ мемонад. [9, 55].

Дар фалсафаи муосири Ғарб барои баёни ҳақиқати инсон ва таҳлили дурусти абъоди моддӣ ва ғайримодии он талошҳои зиёде шудааст. Мушкили асосие, ки дар ин масъала пеши рӯи файласуфон аст, тағйироти доимии бадан ва шахсияти инсон дар тӯли умраш мебошад. Яъне вақте чизи собите аз вучуди инсон дар даст нест, чигуна метавонем барои он таърифи дурусте пешниҳод намоем ва ба он баҳогузори кунем? Дар ин маврид Майкл Петерсон чунин андеша дорад: “Гурӯҳе ҳақиқати инсонро рӯҳи ӯ доништаанд ва гурӯҳе

онро рад намуда, бадан ва материяро асл донистаанд ва гурӯҳи савум ҳақиқати инсонро як мавҷуди мураккаби ҷисмӣ–рӯҳӣ каламдод кардаанд [7, 221].

Дар ин ҷо мо гоҳе бо дидгоҳхое рӯ ба рӯ мешавем, ки ҳам модда (бадан) ва ҳам рӯхро дар масъалаи таъхиси ҳақиқати инсон инкор мекунанд, мисли Бертран Рассел ва ба маълумоти зеҳнӣ таваҷҷӯҳ доранд. Ҳамчунин дар диалектикаи материалистӣ модда (материя) асл қарор дода шудааст ва шуур (рӯҳ) аз он пайдо мешавад. Ба қавли В.И. Ленин “шуур ё огоҳӣ ё рӯҳ танҳо падидаи фаръӣ аст, як нусха ё бозтоб ё сурате аз модда аст [ниг. ба Бухинский: 2, 52].

Албатта, метавон назарияҳои мухталифиро аз осори илмӣ файласуфони Ғарбу Шарқ дар ин маврид мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дод, вале ҳадафи мо нишон додани назари Муҳаммад Ҷалолуддини Румӣ доир ба таносуби ҳастӣ ва моҳияти метафизикии инсон ва инъикоси он дар “Маснавии маънавӣ”-и ўст. Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ дар заминаи инсоншиносӣ оид ба мавзӯҳои гуногун ба таври густурда баҳс намудааст. Ҳар як аз мавзӯе, ки дар заминаи инсоншиносӣ аз ҷониби Мавлоно дар маснавӣ матраҳ шудааст аз аҳамияти калоне бархурдор аст. Мо кӯшиш менамоем, ки ба сурати хеле хулоса ва мухтасар ба мавзӯҳои матраҳнамудаи Мавлоно оид ба табиат, моҳият ва таъиноти инсон, ки аз масоили хеле мураккаби илмӣ фалсафа маҳсуб мешаванд, бипардозем.

Пеш аз ҳама бояд қайд намуд, ки Мавлоно аз осори ҳақимон ва файласуфони пешин дар ин замина баҳраманд шудааст, вале дидгоҳҳои ў дар масъалаи таносуби вучуди ҷисмонӣ ва рӯҳонии инсон хеле дақиқ ва натиҷаи таҳлилҳои шахсии худӣ ўст.

Аз он ҷое, ки Мавлоно ба унвони як мутафаккири мусулмон бо манобеи дини мубини ислом ошно аст, дидгоҳҳо ва назарияҳои ў дар ҳар масъалае аз ислом ва Қуръону суннат сарчашма мегиранд. Бинобар ин, мо ба итминон метавонем бигӯем, ки инсоншиносии Мавлоно як инсоншиносии қуръонӣ ва исломӣ мебошад. Аммо бояд ба ин нукта таваҷҷӯҳ дошта бошем, ки бардоштҳо ва тафсирҳои Мавлоно аз омӯзаҳо ва маорифи қуръонӣ ва исломӣ хеле амиқ ва ҷомеъ буда, дар навъи худ камназир ва ҳатто беназир мебошанд. Яъне назарияҳои Мавлоно бар асоси ин маорифи динӣ ҳамроҳ бо мушоҳидаҳои табиӣ ва иҷтимоӣ ва таҳлилҳои ақлӣ, равоишиносӣ ва эътиқодӣ падидаи омадаанд. Агар ба ин баёни Маснавии шариф диққат намоем, дар ҳақиқат бузургии фикри Мавлоноро дар масъалаи ҷойгоҳи воқеии инсон дар ҳастӣ дарк мекунем. Имрӯзҳо мактабҳои гуногуни иҷтимоӣ ва фалсафие дар дунё вучуд доранд, ки доир ба инсон ва инсонгароӣ (Humanism) баҳсҳои домнадоре мекунанд ва бо фикрҳои парокандаву хоми худ башариятро (махсусан дар Ғарб) ба бунбасти тарбиявӣ ва ахлоқӣ кашондаанд. “Истилоҳи “Humanism”-ро дар форсӣ бо вожаҳои монанди инсонгароӣ, инсонмадорӣ, мактаби асолати инсон ва инсондӯстӣ ва монанди он муодил қарор медиҳанд. “Humanism” дар маънои роиҷи он, нигариш ё фалсафае аст, ки бо ниҳодани инсон дар маркази тааммулоти худ асолатро ба рушду шукуфоии инсон медиҳад” [1,32].

Инсонгароие, ки Мавлоно дар ин ҷо матраҳ намудааст, дар ҳақиқат асил ва қоромад мебошад. Ў инсонро ҳокими маънавии ҳастӣ медонад ва ўро ба самти созандагӣ ва парвозҳои баланди маънавӣ даъват менамояд. Оё бе фаҳмидани ин ҷиҳатҳои вучудии инсон ва ин ҷойгоҳи баланди ў, ки Мавлоно муаррифӣ мекунад, метавон аз инсонгароӣ ва меҳварияти инсон ва ҳуқуқи он дар ҷомеа сухан гуфт?

Масъалае, ки инсонгароии Ғарбро ба инхироф ва бироҳа кашонд, дуруст таваҷҷӯҳ надодан ба ҳақиқати вучудии инсон буд. Баҳси дигаре, ки мо бо он дар Маснавии Мавлоно борҳо рӯ ба рӯ мешавем, таркиби хайратангези инсон аз ҷисму руҳ мебошад. Ин масъала

ҳамеша дар доираҳои илмӣ донишмандони Шарку Ғарб мавриди баҳсу баррасӣ қарор доштааст ва кам касе аз файласуфон пайдо мешаванд, ки дар ин замина сухани дақиқ ва моҳирона гуфта бошад. Аммо Мавлоно бо таваҷҷуҳ ба бархӯрдор буданаш аз сарчашмаҳои гуногуни илмӣ ва динӣ дар ин масъала ҳам як дидгоҳи комилан дақиқ ва моҳиронаро матраҳ намудааст.

Барои ин кор Мавлоно бар асоси таълимоти динӣ чанд намуд мавҷуди зиндари муқоиса намуда, инсонро дар он миён ба таври муқоиса муаррифӣ кардааст. Ў дар мавриди ғариштаҳо ва ҳайвонот сухан гуфта, содагии унсuri онҳоро баён медорад, ки ин сабаб шудааст, то намояндагони ин ду гурӯҳ ба таври яқнавохт дар олам ҳузур дошта бошанд ва дар даврони мавҷудияти худ дар масири мушаххасу муайяне ҳаракат намоянд. Зеро ғариштаҳо ақли маҳз ҳастанду нуронӣ ва аз ҳирсу ҳаво дур мебошанд ва ҳайвонот бар ҳилофи онҳо аз илму ақл ҳолӣ буда, ба ҷуз истаблу алаф чизеро намебинанд ва ҳеҷ мушкили фикрӣ оид ба масъалаҳои шарафу саодату шақоват надоранд. Аммо инсон ба хотири таркиби ҳоси худ аз он ду гурӯҳ фарқ мекунад. Ў ҳам аз ақлу ҳуш баҳраманд аст ва ҳам дорои шахвату ҳирсу ғазаб мебошад. Ҳам ба дунболи ҳубиву ҳушӣ дар дунё аст ва ҳам ба саодату шақовату шараф фикр мекунад. Бинобар ин, метавонад бартар аз ғаришта бошад ё бадтар аз ҳайвон.

Ин савум ҳаст одамизоду башар,

Ними ӯ з-африштаву нимеш хар.

Ними хар худ моили суфло бувад,

Ними дигар моили уқло бувад.

Он ду қавм осуда аз ҷангу ҳироб,

В-ин башар бо ду муҳлиф дар азов. [Маснавӣ, байтҳои 1502 – 1504]

Доктор Иброҳими Калонтарӣ дар ин мавзӯ чунин менависад: “Розе, ки Қуръони қарим дар мавриди инсон мекушояд, таркиби шигифтовар ва эҷобангези ҷисму рӯҳи инсон аст. Дар ин таркиби асроромез мавҷуди моддӣ (ҷисм) бо мавҷуди мучаррад (рӯҳ) ҳамнишин шудааст, ки фосила (яъне фарқияти вучудӣ) байни он ду аз замин то осмонҳост ва бо ҳамнишинии он ду, мавҷуде мутаваллид гашта, ки бинобар ҳамон таркиби вижаи худ, истеъдоди сууд ба Соҳати Қудси Рубубӣ дар вай фароҳам омадааст, ҳамон гуна ки заминаи суқут ба поёнтарин сутуҳи ҳайвонӣ низ муктазои ҳамон таркиб аст” [4, 39].

Мавлоно дар китоби “Маснавӣ” ба масъалаи марҳалаҳои тақомули инсон ҳам аз ҷиҳати рӯҳонӣ ва ҳам аз ҷиҳати ҷисмонӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудааст ва ин марҳалаҳоро бар асоси фаҳмиши ҳоси худ баён ва шарҳ додааст. Албатта, бо таваҷҷуҳ ба ин ки аҳамияти рӯҳу ҷони инсонӣ дар назди Мавлоно хеле бештар аз ҷисму бадани моддӣ аст, бинобар ин, дар “Маснавӣ” бештар ба баёни масъалаи рушду қамоли рӯҳи инсонӣ рӯ ба рӯ мешавем. Аммо нақши ҷисм дар рушди инсон дар ҳадди ҳудаш аз назари Мавлоно пинҳон намондааст ва ба ҳамон андоза вай ба шарҳи ин масъала пардохта ва марҳалаҳои тақомули онро баён намудааст.

Ҷисми одамӣ аз назари Мавлоно марҳалаҳои гуногуни ҷамодӣ, наботӣ ва ҳайвониро сипарӣ намудааст ва муддатҳо дар ин оламҳо сайр кардааст, вале чизеро аз он марҳалаҳои мавҷудияти худ ба ёд надорад. Шояд иллати ин фаромӯшии инсон надоштани ақл дар ин марҳалаҳои вучудӣ бошад, ки Мавлоно ба ҳамин матлаб ишораи дақиқе дорад:

Омада аввал ба иқлими ҷамод

В-аз ҷамодӣ дар наботӣ уфтод.

Солҳо андар наботӣ умр кард

*В-аз ҷамодӣ ёд н-овард аз набард
В-аз наботӣ чун ба ҳайвонӣ ғитод,
Н-омадаи ҳоли наботӣ ҳеч ёд. [Маснавӣ, байтҳои 3637-3740]*

Яъне, инсон дар тӯли солҳо марҳалаҳои ҷамодӣ, наботӣ ва ҳайвониро тай мекунад, вале онҳоро ба ёд намеорад. Фақат тамоюл доштани инсон ба табиат ва олами набототу ҳайвонот ба мо хабар медиҳад, ки ӯ бо ин оламҳо иртиботе дорад. Аз назари Мавлоно ҷазб шудани инсон ба сӯи ин оламҳо ва хушоянд будани ин оламҳо ба инсон далели он аст, ки инсон дар гузашта бо ин оламҳо дар иртиботи зич будааст. Муҳаққиқ Х.М. Зиёев дар ин маврид сухан гуфта, ба як масъалаи нозуки маърифатшиносӣ бо номи “археологияи донишҳо” ишора намудааст: “Дар бораи мақоми инсон дар таълимоти Румӣ сухан ронда, муҳаққиқон ҳатман ба таҳаввули (эволютсияи) инсон аз ҷамодӣ то наботӣ, аз ҳайвонӣ то одамӣ, ки дар «Маснавӣ» равшан таъкид шудааст, ишора мекунанд ва ин беасос нест. Вале сазовори зикр аст, ки нишон додани таҳаввули инсон ҳам барои Мавлоно бештар аҳаммияти маърифатӣ дорад, на ҳастишиносӣ. Мақсади ӯ ҷустуҷӯи дониши ибтидоии инсон, ба истилоҳи имрӯза - архетипҳо аст. Дар эволютсияи инсон барои Румӣ маҳз мавзӯи «археологияи донишҳо», он донишҳо, ки инсон аз Ҳақ ба таври ғитрӣ қабул кардааст ва ё ба таври меросӣ дода мешаванд, дар мадди аввал меистад” [3, 152].

Вакте ӯ ба марҳалаи инсонӣ мерасад, чизи дигаре бо номи ақл ба ӯ афзуда мешавад. Аммо ӯ ҳатто дар ин марҳала ҳам орому қарор надорад ва ҳамвора дар ҳаракат ва талош аст ва лаҳза ба лаҳза дар ӯ дигаргуниҳо эҷод мешавад:

*Ҳамчунин иқлим то иқлим рафт,
То шуд акнун оқилу донову зафт.
Ақлҳои авалинаш ёд нест,
Ҳам аз ин ақлаш таҳаввул карданист. [Маснавӣ, байтҳои 3647-3649]*

Нуктаи муҳимме, ки Мавлоно дар ин ҷо ба он ишора дорад, як ҳаракати доимӣ ва рӯ ба қамоли инсон мебошад ва дар дигар ҷойҳои Маснавӣ ҳам ба ин масъала ишора шудааст. Ин ҳаракат дар тамоми олам ҷараён дорад ва Мавлоно ҳатто дар олами мучаррадот ҳам ин ҳаракатро тасвир кардааст. Эшон ин дигаргуниҳоро дар тамоми олам ва махсусан, дар инсон мушоҳида мекунад ва аз он ба истилоҳи “маргу раҷъат” ном мебарад ва онро ба ҳадисе аз Пайғамбари ислом (с) нисбат медиҳад:

*Пас туро ҳар лаҳза маргу раҷъатест,
Мустафо фармуд дунё соатест. [Маснавӣ, байти 1142]*

Маргу раҷъат ба маънои мурдан ва баргаштан аст, яъне мурдану зинда шудан. Ба ақидаи Мавлоно ин мурдану зинда шудани такрор ба такрор ҳамон сайру интиқол аз оламе ба олами дигар мебошад ва ҷои ҳеҷ гуна нигарониву ташвиш надорад. Набояд инсон аз ин раванд дар ҳарос бошад, зеро баъд аз ҳар марге ҳаёте беҳтар аз зиндагии қаблӣ ба инсон мерасад ва ин тарзи тафаккури хоси ирфонии Мавлоно мебошад:

*Аз ҷамодӣ мурдаму номӣ шудам
В-аз намо мурдам, ба ҳайвон бар задам.
Мурдам аз ҳайвониву одам шудам,
Пас чӣ тарсам, кай зи мурдан кам шудам?
Ҳамлаи дигар бимирам аз башар,
То барорам аз малоик болу пар. [Маснавӣ, байтҳои 3901-3903]*

Пас, равшан мешавад, ки аз нигоҳи Мавлоно оғози пайдоиши ҷисми инсон аз нутфа нест, балки хеле қабл аз он дар оламҳои дигар сайр карда то ба ин марҳала расида аст.

Метавонем ин гуна тасаввур намоем, ки унсури асосии ташкилдихандаи инсон аз шакли ҷамодӣ (хок) ба шакли наботӣ (ғиёҳ) табдил мешавад ё интиқол меёбад. Сипас ин унсур дубора аз шакли ғиёҳ ба шакли ҳайвон медарояд (масалан, хӯрда шудани ғиёҳ тавассути як ғӯсфанд). Дубора дар масири такомули худ аз ҳайвонӣ ба шакли инсонӣ дар меояд (хӯрда шудани ғӯшти ғӯсфанд тавассути инсон). Ба ақидаи Мавлоно баъд аз он ки ҷисми одамай марҳалаҳои ҷамодӣ, наботӣ ва ҳайвониро сипарӣ мекунад, ба марҳалае мерасад, ки марҳалаи дамидани рӯҳ ном дорад. Дар ин марҳала ҷисми моддӣ омодагии ҳамнишин шудан бо рӯҳро пайдо мекунад ва дар ин марҳала рӯҳ бар одам дамида мешавад ва ин таркиби аҷиб ҳосил мешавад. Бинобар ин, дар идома ин унсур бо рӯҳ пайванд мешавад, ки нақши асосии он ин аст, ки дар хизмати рӯҳу ҷони инсон бошад ва марқаби савории ӯ барои паймудани марҳалаҳои олами модда бошад. Ин ҳаракат то замони муфориқати ин унсур ва ҷисми моддӣ аз рӯҳ идома пайдо мекунад, аммо чун бихоҳад аз ин олами ҷисмонӣ пар кашад, дигар ин ҷисми хокӣ кудрати ҳамроҳии ӯро нахоҳад дошт ва дар ҳамин сарзамин боқӣ мемонад.

Мавлоно ҳамон гуна ки масъалаи такомули ҷисми одамай, гузаштани марҳалаҳои гуногуни он ва муқоисаи он бо рӯҳро бо диққат мавриди баррасӣ қарор додааст, масъалаи тафовути рӯҳҳо дар марҳалаҳои гуногуни мавҷудияташонро низ матраҳ намудааст. Ин масъала асосан дар фалсафаи исломӣ ба таври як мавзӯи ҷудогона мавриди баррасӣ қарор дода мешавад ва бо номи “маротиби ақл” матраҳ мегардад ва ин ба хоҳири он аст, ки нишонаи асосии рӯҳро хусусияти тааққул ва фикр қардани инсон донистаанд (назарияи Декарт низ дар ин бора ҳамин аст). Ҳамчунин ин масъала бо масъалаи воридшавии суратҳои навъӣ бар модда робитаи зиҷ дорад ва аз назари файласуфон лаҳза ба лаҳза дигаргуншавии дунё низ аз ин ҷо сарчашма мегирад. Файласуф Саид Нуриддин Саид дар масъалаи намудҳои ҳаёт ё рӯҳи мавҷудот дар марҳалаҳои гуногуни мавҷудияташон аз таҳлили назарияҳои Арасту ва Ибни Сино дар натиҷаи таъсири мутақобили унсурҳои табиат (обу боду оташу хок) чунин қайд мекунад: “Этот вопрос в философии Ибн Сина выражен более четко. Он говорит: «Как только обмен происходит благополучно, из него возникают тела, которые выращиваются и дают продукты питания. Первые из них являются деревьями и растениями. Если обмен происходит подобным образом, то из него возникает растительная сила и эту силу называют растительной душой... По выражению Аристотеля и Ибн Сины, в нормальных условиях обмен первоэлементов происходит также нормально и благополучно, что является причиной происхождения и новой, высокой ступени жизни в мире. В результате из всеобщей формы (Аристотель) или из дарственной формы возникают животная душа и животное тело... И, наконец, в случае еще более нормального и устойчивого синтеза (обмена) первоэлементов, в соответствии с ними на уровне растений и животных проявляется человеческая душа, которая называется говорящей душой и поддерживает человеческое тело. По этому поводу Ибн Сина пишет: «Если натура нормальная, то из неё возникает душа людей» [8,50]. (тарҷума: Ин масъала дар фалсафаи Ибни Сино хеле дақиқ ва мушаххас баён гардидааст. Ӯ менигорад: “Чун табодул нек анҷом мепазирад, аз он аҷсом зоҳир мешаванд, ки он ҳама кошта мешавад ва ғизо ба бор меоваранд. Аввали онон рустанӣ ва дарахтон бошанд. Агар табодул бад-он минвол сурат бигирад, аз он қувваи рустанӣ бархезад ва онро рӯҳи рустанӣ бигӯянд...” Аз нигоҳи Арасту ва Ибни Сино дар шароити муътадил табодули моддиёти аввалия ҳамчунон муътадил ва нек анҷом мепазирад, ки ин боиси ташаккули марҳалаи нав ва нисбатан авлотари ҳаёт дар дунё хоҳад буд. Дар натиҷаи

ашколи умум (Арасту) ва ё худ аз шакли аввал эҷоди рӯҳи ҳайвонӣ ва тани дорои чон пайдо шавад... Ва дар ниҳоят дар ҳолати таркибшавии устувору муътадили (табодул) аҷсоми аввалия, мутаносибан ба таркибёбии рӯҳи растанӣ ва ҳаявонӣ пасон рӯҳи башарӣ пайдо гардид, ки онро рӯҳи нотик ва тани башар гӯянд. Ба ин муносибат Ибни Сино менависад: "Агар фитрат муътадил аст, пас, аз он рӯҳи башар тавлид шавад")

Ин муқоиса ва таҳлил хеле дақиқ буда, Мавлоно ҳам тақрибан ҳамин назарияро татбиқ намудааст. Дар айни ҳол мо дар таҳлилҳои материалистонаи замони Шӯравӣ мебинем, ки онҳо талош намудаанд, дидгоҳҳои Арасту ва Ибни Синоро материалистӣ ва ҳатто атеистӣ қаламдод намоянд. Мавлоно оид ба масъалаи тафовути рӯҳҳо дар марҳалаҳои гуногуни мавҷудияташон суҳан гуфта, вобаста ба мартабаҳое, ки рӯҳи одамӣ метавонад ба он бирасад чанд навъ рӯҳ ё ҷонро ном мебарад. Асоси фарқияти ҷисм бо рӯҳ ин аст, ки ҷисм зоҳир аст ва рӯҳ пинҳон ва аз назари Мавлоно байни рӯҳҳо низ аз ҳамин ҷиҳат фарқ вучуд дорад. Яъне ҳар андоза рӯҳ дар мартабаҳои болотар ва комилтар қарор дошта бошад, ҳамон қадар дараҷаи махфӣ будан ва пинҳон будани он афзоиш меёбад.

Ҷисм зоҳир, рӯҳ махфӣ омадаст,

Ҷисм ҳамчун остин, ҷон ҳамчу даст.

Боз ақл аз рӯҳ махфитар бувад.

Ҳис сӯи рӯҳ з-ўтар раҳ барад.

Рӯҳи ваҳй аз ақл пинҳонтар бувад,

З-он ки ў ғайб аст, ў з-он сар бувад. [Маснавӣ, байтҳои 3253-3255].

Дар ду байти охир Мавлоно ба як навъ рӯҳи хеле махфӣ ва дорои мартабаи хеле баланд ишора намуда ва онро рӯҳи ваҳй номидааст. Ба ақидаи Мавлоно инсон метавонад ба ин мартабаи рӯҳ ҳам бирасад. Ў дар ҷои дигар пайғамбарон ва авлиёи илоҳиро дорои ин гуна рӯҳ доништа, гӯё меҳоҳад бигӯяд, ки онҳо рӯҳу ҷони ҳосе доранд, ки дигарон надоранд:

Боз ғайри ҷону ақли одамӣ,

Ҳаст ҷоне дар набию дар валӣ. [Маснавӣ, байти 410]

Аз ин ҷо равшан мешавад, ки аз нигоҳи Мавлоно рӯҳи инсон ҳам ҳамвора як сайру ҳаракати рӯ ба камол дорад ва инсонҳо ҳар қадом дар мартабае аз мартабаҳои камоли рӯҳонӣ қарор доранд. Масъалаи вучуди маънавӣ ва рӯҳонии инсон дар олами дигар низ дар адабиёти тоҷик ва дар осори ирфониву тасаввуф дида мешавад. Аз ҷумла Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ дар "Рисолаи ноия" дар шарҳи ду байти аввали Маснавии Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ чунин менависад:

Ҳаббазо рӯзе, ки пеш аз рӯзу шаб,

Фориғ аз андӯху озод аз тааб,

Муттаҳид будем бо Шоҳи вучуд,

Ҳукми ғайрият ба қулли маҳв буд.

Буд аъёни ҷаҳон бе чанду чун,

З-имтиёзи илмиву айни масун [6, 25].

Бо таваҷҷуҳ ба байтҳои Маснавӣ, дар масъалаи вучуди рӯҳи одамӣ дар олами боло, ба ин натиҷа мерасем, ки Мавлоно рӯҳро ҳодиси зотӣ ва қадими замонӣ медонад. Яъне, агарчи аз назари асли вучуд рӯҳ ҳодиса аст ва набудаву буд шудааст, аммо аз он ҷое ки пеш аз пайдоиш ва шаклгирии замон мавҷуд шудааст, аз ин назар қадим ба ҳисоб меояд.

Манзилгоҳи дуҷоми рӯҳу ҷони одамӣ аз назари Мавлоно олами модда аст, яъне рӯҳ аз он олами боло сайри нузулӣ мекунад ва ба олами модда фуруд меояд. Дар ин олам рӯҳ гирифтори дому кафаси ҷисмонии ҳокӣ мегардад, вале боз ҳам аз сайру ҳаракати рӯ ба камоли худ боз намемонад:

Ту сафар кардӣ зи нутфа то ба ақл,

Не ба ғоме буд, не манзил на нақл.

Сайри ҷон бе чун бувад дар даври даёр,

Ҷисми мо аз ҷон биёмӯзид сайр.

Сайри ҷисмона раҳо кард ӯ кунун,

Меравад бе чун ниҳон дар шакли чун. [Маснавӣ, байтҳои 1979-1981].

Нуктаи асосие, ки дар фуруд омадани рӯҳ ба олами модда ва ҳамнишин шуданаш бо ҷисми маҳдуди ҳокӣ ба назар мерасад, ин аст, ки он ду чӣ гуна бо ҳам ҷамъ шудаанд, зеро онҳо ҳеҷ ҳамнавьӣ ва монандие бо ҳам надоранд. Ин масъала мавриди таваҷҷуҳи ҳамаи файласуфон аз ғоз то ба ҳол будаву ҳаст. Ҳар кас роҳу равишро барои исботи пайванди ду мавҷуди бо ҳам комилан мутафовит пешниҳод намудааст ва баъзе аз файласуфон дидгоҳи дигаронро рад намуда, назари худро дуруст донистаанд. Аммо бо каме диққат метавон дарк намуд, ки ин масъала ҳануз ҳам ҳалли худро пайдо накардааст ва бо пешрафтҳои навини технология метавонад мавзӯи баҳсҳои доманадори дигар бошад. “Масъалаи равон ва тан (ё нафсу бадан) мавриди таваҷҷуҳ ва алокаи файласуфон, баҳусус аз замони тулуи фалсафаи ҷадид дар қарни ҳафдаҳум будааст... Алорағми маърифати рӯзафзуни мо дар бораи ҳодисаҳо ва падидаҳои олами ҷисмонӣ ва нафсонӣ, ин масъалаи мобаъд-ут-табиӣ (метафизикӣ) боз ҳам ҷавоби катъӣ наёфта ва файласуфонро ҳамчунон ба тафаккур бармеангезад” [5, 295].

Масъалаи ҳастӣ ва моҳияти инсон дар фалсафа ва ирфон аз баҳсҳои бисёр доманадор ва дақиқе аст, ки файласуфони қадиму ҷадид оид ба он изҳори назар кардаанд. Ин масъала нозуқиҳои хосси худро дорад, зеро бевосита ба ду ҷиҳати вучудии инсон, яъне ҷисму ҷон саруқор дорад ва баррасии ин масъаларо маҳз ҷиҳати метофизикӣ ва рӯҳии инсон душвор мегардонад. Баҳс оид ба таносуби ҳастии табиӣ ва моҳияти метофизикии инсон дар тӯли таърихи фалсафа фикру зеҳни файласуфонро ба худ ҷалб намудааст. Чӣ гуна метавон ду ҷиҳати комилан бо ҳам фарқкунанда ва ҳатто муҳолифро ҳамчун як мавҷуд тасаввур намуд ва робитаву пайванди ин дуру чӣ тавр метавон фаҳмид?

Ҳамин тариқ, Мавлоно бо ҳушу истеъдоди баланди худ ва бо истифода аз осори гузаштагон ва сарчашмаҳои асили фалсафиву динӣ, тавонистааст таҳлилҳои дақиқи мантикиву ақлӣ дар ин замина дошта бошад ва як тасвири хеле фаҳмо ва равшан аз ҳастии табиӣ ва моҳияти метафизикии инсон пешниҳод намояд. Ё бо равиши хосси худ сайри такомули инсонро ҳам дар ҷиҳати ҷисмонӣ ва ҳам дар ҷиҳати рӯҳонӣ ба тасвир кашада, натиҷагирӣҳои муфиди инсоншиносӣ, равоншиносӣ ва ахлоқиро ба даст меорад.

Пайнавишт:

1. Абдуррасул, Мушкот, Фарҳанги вожаҳо, даромаде бар макотиб ва андешаҳои муосир/Мушкот Абдураҳул. – Тоҳрон: Созмони мутолиа ва тадвини кутуби улуми инсонии донишгоҳҳо, 1390.- 510 с.
2. Бухинский, Ҷ. Фалсафаи муосири аврупоӣ (тарҷума аз олмонӣ Хуросонӣ Шарафиддин) /Ҷ. Бухинский. – Тоҳрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1383-3 52.
3. Зиёев, Х.М. Мавлоно (Ҳаёт, таълим ва сайри таърихӣ андешаҳои Ҷалолуддини Румӣ)/Х.М. Зиёев. – Душанбе: Дониш.- 2007. - 176 с.

4. Калонтарӣ, Иброҳим. Гавҳари гумишуда/Иброҳим Калонтарӣ. - Техрон: Дафтари наири маориф, 1382.-159 с.
5. Куллиёти фалсафа. таълифи Ричард Попкин (Richard Popkin) ва Аврум Стролл (Avrum Stroll), тарҷумаи Саидҷалолиддини Муҷтабаӣ/Куллиёти фалсафа. – Техрон: Ҳикмат, 1391.- 589 с.
6. Нуриддин, Абдуллаҳмони Ҷомӣ, Рисолат-ун-ноӣя (Баргардон аз хатти форсӣ бо эҳтимоми М. Саломов)/Ҷомӣ Абдуллаҳмон Нуриддин - Душанбе: Пойтахт, 2014-38 с.
7. Петерсон, М. Ақл ва эътиқоди динӣ (тарҷумаи Аҳмади Нароқӣ)/М.Петерсон. - Техрон: Тарҳи нав, 1383.-252 с.
8. Саидов Н. Сопоставительный анализ проблемы человека, его сущности и сущностных сил в философии Аристотеля и Ибн Сины/Н.Саидов – Дисс...док. философ. наук:09 00 03./ Саидов Нуриддин Саидович. - Душанбе, 2009.-334 с.
9. Фурӯғӣ, Муҳаммадалӣ, Сайри ҳикмат дар Аврупо/Муҳаммадалӣ Фурӯғӣ. - Техрон, интишороти Сафиалишоҳ, 1379.-439 с.

Манбаъ:

1. Мавлоно Ҷалолиддин Муҳаммад Балхӣ. Маснави маънавӣ/Балхӣ Мавлоно Ҷалолуддин.- Техрон: Наири замон, 2001.-727с.

Reference Literature:

1. Mushkot, Abdurrasul. *Word Culture Worked out through Correspondence and Modern Ideas // Mushkot Abdurasul. - Tehran: The Study of Organization and Composition of Scientific Books Carried out by University Officers. 1390 hijra. – 510 pp.*
2. Buhinsky Dj. *Modern European Philosophy (translation from German by Sharafiddin Khurosoni), - Dj. Buhinsky. - Tehran: Publications Referring to Science and Culture. 1383hijra. – 352 pp.*
3. Ziyoyev Kh. M., *Mavloni (Life, Tenet and Historical Survey of Ideas Belonging to Djaloluddin Rumi) Kh. M. Ziyoyev. – Dushanbe: Knowledge, - 2007. – 176 pp.*
4. Kalontari Ibraghim. *The Lost Pearl. - Tehran: The Notebook of Enlightenment. – 1382hijra. – 159 pp.*
5. *Complete Collection of Composition in Philosophy (composed by Richard Popkin and Avrum Stroll, translation by Saidjaloliddin Mujtabavi/ Philosophy Composition. - Tehran: Wisdom, 1391hijra. – 589 pp.*
6. Nuriddin, Abdurakhmoni Djomi. *Un-Noiya Treatise (Transference from Persian script by M. Salomov) Djomi Abdurakhmon Nuriddin. - Dushanbe: Capital City, 2014. – 38 pp.*
7. Peterson M. *Intellect and Religions Persuasion (translation by Ahmadi Noraqi. // M. Peterson. - Tehran: The New History, 1383hijra. – 252 pp.*
8. Saidov M. *Correlative Analysis, Man's Problem, his Essence and Essential Forces in the Philosophy of Aristotle and Ibn Sina. – Doctoral dissertation in philosophy. – Dushanbe, 2009. – 334 pp.*
9. Furughi, Mukhammaali. *Survey over European Wisdom // Mukhammadali Farughi/. - Tehran: Safialishokh's publishing-house, 1379hijra, - 439 pp.*

Inception (Sources)

1. Mavloni Djaloliddin Muhammad Balkhi. *Masnavii Manavi// Balkhi Mavloni Djaloluddin. - Tehran: Publications of Current Time, 2001. – 727 pp.*